

*А. Ф. Крижановський,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
ректор Міжнародного гуманітарного університету*

КОСМОДІЦЕЯ ПРАВОПОРЯДКУ: ЗРІЗ ІСТОРІОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Зазвичай предметом історико-правничих досліджень вітчизняних правників виступають правові та державні феномени «як такі»; правовий порядок у історичних розвідках практично не фігурує, хоча потреби щодо таких екскурсів не викликають аніяких сумнівів. Сучасна проблематика правового порядку має давнє і глибоке коріння у попередніх соціально-правових системах. Хоча наукова категорія «правовий порядок» отримала самостійний доктринальний статус відносно недавно, правове впорядкування соціального буття і осмислення феномену такого впорядкування сягає у глибину тисячоліть. Якщо виходити з того, що правовий порядок виступає у якості смислового призначення права (Ю. М. Оборотов), то очевидно: він і виникає з появою самого феномена права, і «супроводжує» право на усіх етапах його функціонування, будучи втіленням у суспільній життєдіяльності тієї чи іншої правової «моделі» безпеки і стабільності людського буття. Тому, як справедливо зазначає П. П. Музиченко, постановка та дослідження проблеми історії формування правопорядку і його апробації юридичною практикою у контексті загальноєволюційного розвитку правової культури є новими і мають важливе теоретичне і практичне значення.

В умовах сучасного правового розвитку, коли загострюються проблеми ієрархізації правових цінностей, зовсім не виключається можливість виникнення в конкретних ситуаціях протиріч між правовими цінностями навіть самого високого рангу. То ж, як зазначає Ю. М. Оборотов, може виникнути питання, що має бути первинним – свобода, справедливість чи порядок? Відповідь на це питання по-різному складалася у різні часи й у різних народів, і тому, наприклад, історіософський зріз опанування природи правового порядку уможливорює досягнення універсальності ідеї правого порядку не тільки в рамках різних типів право розуміння, але й через звернення до історичного досвіду її інтерпретації мислителями та втілення у життя людського суспільства на різних етапах його розвитку.

Здійснена у вітчизняній юриспруденції перша спроба використання історіософського досягнення правового порядку свідчить про те, що ідея правопорядку супроводжує думку і суспільне буття протягом всього цивілізованого існування людського соціуму, набуваючи у різні епохи свого нового розуміння і наповнення.

Епоха античності, класичними прикладами правового розвитку якої вважаються держави Давньої Греції і Давнього Риму, де були створені дієві для свого часу соціальні, політичні і правові механізми забезпечення правового порядку у суспільному житті, може бути позначеною як **космодіцея правопорядку**. То ж природно, що проблематика впорядкування суспільного буття, в тому числі і правовими засобами, займає вельми важливе місце у працях давньогрецьких філософів і юристів Давнього Риму.

Перш за все, слід відзначити невіддиференційованість понять «правопорядок» та «порядок» у давньогрецькій філософській думці. Термін «порядок», що був од-

ним з найпоширеніших у лексиконі грецьких мислителів, екстраполювався на всі сфери людського життя, і уподібнювався поняттям впорядкованість, лад, устрій, ряд, розряд, благоустрій тощо.

У вітчизняній науці від Б. М. Чічеріна панує традиція розглядати розвиток політико-правових знань у Стародавній Греції як шлях від міфологізму через реалізм до раціоналізму. Між тим, аналіз текстів свідчить про те, що повністю раціоналістичного характеру політико-правові доктрини Еллади не набули навіть в добу свого розквіту. Уявлення про інститути порядку та законності у жителів античної Греції не вкладаються у цілісні наукові конструкції в сучасному сенсі слова «науковість». Більше того, вони були ненауковими, донауковими і, можливо, наднауковими, але це анітрохи не принижує їхньої цінності не тільки в історико-культурному, але й у практично-прикладному сенсі слова.

Аналіз давньогрецької міфології свідчить про надзвичайно багатий та різноманітний її правовий пласт, який не обмежується хрестоматійно-школярськими (за сприйняттям) фігурами Феміди, Немесиди, Діке. Передусім, вихідним засновком учень про порядок було поняття космосу, очевидно, уперше введене Піфагором, саме для характеристики впорядкованості Всесвіту. Космос в уявленні давньогрецьких мислителів (зокрема, Анаксагора та Анаксимандра) був гармонійним буттям, чинною складовою якого є земний правопорядок. І навпаки, міркування про світовий порядок, тобто взаємини космічних стихій, здійснювались по аналогії з правовими та моральними нормами у полісі. Природа та людина в досократичній філософії складала певну єдність.

Об'єктивною передумовою такої ідеологічної схеми був стан соціально-нормативного регулювання в античному суспільстві. Право та закон ще не виокремились в особливу та самодостатню нормативну систему, вони існували як нероздільний елемент релігійно-міфологічної (подекуди – навіть ще мононормативної) реальності. Досить поширене у вітчизняній і зарубіжній історіографії твердження про початок відокремлення в античній Греції політики та права від релігії, а точніше – від міфологічних форм світогляду, здається тому не зовсім обґрунтованим.

У Давній Греції земний порядок розумівся як інтегральна частина світового порядку, який має надприродне походження. Порядок у природі та суспільстві складав єдину нероздільну гармонійну систему. Взагалі ж поняття «гармонія» охоплювало всі сторони впорядкованого богами античного світу та було протилежністю хаосу. Правопорядок же був репрезентований на рівні олімпійських богів Фемідою, дочкою Геї (Землі) та Урана (Зоряне небо).

Уявлення про божественне походження та божественну охорону правопорядку було стійким і плідним впродовж століть. Симптоматичною є і поява фігури Номоса (до речі – одного з небагатьох чоловічих за статтю божеств). Законодавство дедалі більше стає самостійною цінністю, яка потребує божественної санкції, що й досягається засобом підняття його до олімпійського рівня.

Давньогрецькі мислителі були впевнені не тільки у тому, що світовий порядок (гармонія) має вплив на правовий порядок, але й у зворотньому впливові. Порушення законів, обрядів та традицій, на думку полісного суспільства, тягло за собою порушення світової гармонії, а це, в свою чергу – неминучу кару богів. Божий суд немовби мав дві площини: деформація власне нормативної тканини («Правду замінить кулак»), – лиховісно пророкував Гесіод в своїх «Працях та днях») і погіршення реального буття суспільства. Прадавня віра в те, що правопорядок окремої

держави встановлюється богами, трансформувалась у процесі розвитку грецької думки в уявлення про божественний світовий порядок, як причину, що породжує будь-який державний та правовий порядок. Саме тому у давньогрецьких полісах простежується детальна регламентація буденного життя пересічного члена суспільства, неухильне витіснення будь-якої нерегламентованої практики, вигнання і навіть фізичне знищення тих, кого спільнота вважала потенційними ворогами наявного релігійно-правового порядку. Усталеність, незмінність нормативних приписів, засади неписаних конституцій вважались принципами сакрального порядку. Давньогрецька суспільна думка виробила також усвідомлення про правосуддя як гарантію правопорядку – і ширше, як гарантію процвітання суспільства.

Категорія правопорядку знайшла свій відбиток і в римській правовій науці. Саме в Римі відбулась певна, хоча й не остаточна секуляризація цього поняття, його відокремлення від інших філософських категорій, пов'язаних з порядком. Стародавнім римлянам, які певною мірою успадкували грецькі уявлення про картину світу, теж був властивий погляд на Всесвіт («божественний космос») як на живий організм, в якому людині відведене певне місце. Заслугою та новацією римської юриспруденції у порівнянні з Грецією стало введення дихотомії публічного та приватного правопорядків. Традиційно сааме приватне право вважається головним надбанням Стародавнього Риму, але, якщо говорити про правопорядок, то не менш важливим є і публічне римське право. У Римі саме громадянин був носієм публічно-правового начала. Основою правопорядку виступала людина, а не якийсь механізм, що складається з тих або інших елементів (податків, армії, в'язниць тощо). Римське поняття *statum*, яке можна співвіднести з правопорядком, виступало як сукупність громадян, що володіють в *comitia curiata* всією повнотою *imperium* (вищої влади), що не відокремлюють свій особистий інтерес від інтересу загального, публічного.

Гарантією та підґрунтям правопорядку була властиво висока для свого часу правова культура, правова та політична активність римських громадян. Свобода у розумінні римлян була не тільки протиставленням рабського стану, але й можливістю брати участь у суспільних справах. Хрестоматійним фактом є обов'язок повнолітніх громадян напам'ятати закони XII таблиць. Важливим здобутком римської юридичної думки стало усвідомлення тісного зв'язку між правопорядком та державою, правовою культурою населення та державністю. Широковідомим став вислів Ціцерона: «Що таке держава, як не загальний правопорядок?». Цікавою є і постановка питання про співвідношення свободи та правопорядку. Ціцероном свобода мислиться не як індивідуальна (приватна), а як колективна власність, як суспільний правопорядок. Свобода – стан, протилежний хаосу, а оскільки право оселяє в суспільстві порядок і спокій, остільки воно й співвідноситься з свободою.

Отже, уявлення античних народів про категорію правопорядку мали особливі риси. Правопорядок мислився як невіддиференційована від загального космічного всеохоплюючого порядку сутність, яка фігурувала під назвами «теміс», «гармонія», «евдемонія», «статум». Найбільш поширеним засобом забезпечення правопорядку вважались залякування, жах: перед богами, тираном, покаранням, нарешті, перед законом.

У сукупності ж антична епоха в зародковому стані та найзагальнішому вигляді посіяла зерна, які у подальшому проросли і вкорінилися в уявленнях та інститу-

ціях західної цивілізації: впевненості у силі громадянського суспільства, визнанні громадянина автономним від влади суб'єктом права, необхідності процедурних механізмів захисту прав особистості, політико-правової відповідальності посадових осіб за результати своєї діяльності та ін. Ці зерна проросли вже у наступну епоху – Середньовіччя, парадигма правового розвитку якого – **теодіцея правопорядку**, що свідчить про наступність правового розвитку людської цивілізації.

В. Д. Берназ,

*доктор юридических наук, професор,
заслужений діятель науки и техники Украины,
проректор по научной работе и международным связям
Международного гуманитарного университета*

НОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СЛЕДОВАТЕЛЯ

К профессиям, представители которых непосредственно вступают в контакт с людьми и так или иначе влияют на их судьбу (врач, педагог, юрист и т. д.) обществом предъявляются повышенные требования. Следственная деятельность как раз и относится к подобным видам профессий. Следователь по уголовному производству, в условиях противодействия расследованию, обязан доказывать обстоятельства, происшедшие в прошлом. Предметом труда следователя является распознавание различных аспектов человеческого поведения, урегулированных нормами права. Его работу, в определенном аспекте, можно рассматривать как специфическое психологическое исследование, осуществляемое в рамках норм права.

Профессионально важные качества следователя обусловлены прежде всего качеством вузовского образования, послевузовской подготовки, а также особенностями исполнения должностных функций, в процессе которых формируются новые профессиональные качества личности, подчиняя их требованиям времени. Поэтому каждый следователь должен сознательно анализировать состояние уровня своей пригодности применительно к требованию практики.

Основные профессиональные качества следователя формируются при их обучении в вузах. Важнейшее значение в формировании детективных качеств следователя (англ. *detective*, вот лат. *detego* – раскрываю, разоблачаю), связанных со знанием закономерностей возникновения, обнаружения, осмысления, фиксации, изъятия информации, доказательств в юридических фактах принадлежит криминалистике.

За более чем сто лет своего существования и развития криминалистика обогатилась многими современными теориями и в настоящий момент является универсальной прикладной юридической наукой, своеобразными адаптационными «воротами» для применения в уголовном судопроизводстве последних достижений научной и технической мысли [См. 1].

Однако, на практике при расследовании преступлений возникают значительные трудности, о чем свидетельствует и государственная статистика ведь в среднем «... сегодня раскрывается лишь каждое второе преступление (55,4 %) [2, с. 6].